

МОВА ЧЕРЕЗ ІСТОРІЮ: ДОЦІЛЬНІСТЬ ЧИ ДАНИНА ТРАДИЦІЇ?

Ні для кого не таємниця, що сучасні школярі оптимістично реагують на відомий вислів Марка Твена «Я ніколи не дозволяв школі втручатися в мою освіту». Але навіть якщо ми не маємо стосунку до педагогічної діяльності, школа і шкільний підручник незримо присутні у нашому житті щодня. І скільки б ми не прагли абстрагуватися від стереотипів системи загальної середньої освіти, але знання, засвоєні зі шкільного підручника, назавжди залишаються певною матрицею опрацювання й оцінювання інформації.

А як звичайний українець уявляє зміст шкільного підручника? Стереотип підказує, що підручник з математики містить відомості про різноманітні обчислення, підручник з літератури — художні тексти та літературно-критичні статті, підручник з ботаніки оповідає про рослин... а підручник з української мови, звичайно ж, наповнений правилами та вправами.

Той, хто дотичний до навчально-виховної діяльності (переважно через домашні завдання дітей чи онуків) дасть більш розгорнуту інформацію, відповідно наголосивши на надмірній «занауковленості» сучасних підручників.

Теоретичні праці з педагогіки визначають, що зміст будь-якого підручника для загальноосвітніх навчальних закладів — цілісно організована сукупність наукових знань, адаптованих до вікових й індивідуальних особливостей учнів. Він зумовлений:

- державним стандартом освіти;
- рівнем розвитку відповідної науки;
- концептуальним забезпеченням навчально-методичного комплексу;
- повноцінністю етапів підручникотворчого процесу.

Структура підручника залежить від його змісту і позатекстових компонентів (апараторієнтування, апараторганізації засвоєння, ілюстративного матеріалу) та тексту (основного, додаткового, пояснювального, інформаційно-пошукового).

Останні кілька років у більшості країн пострадянського простору триває дуже активний підручникотворчий процес. Пошук нових технологій викладання, нової філософії сучасної освіти відображається як на рівні змісту державних стандартів, так і на формулюванні конкретних завдань у навчальній книзі. Нині розроблено системи моніторингу якості підручників, опрацьовуються результати апробації навчально-методичних комплектів з різних дисциплін для загальноосвітніх навчальних закладів. У фахових виданнях можна ознайомитися з низкою праць і про підручники з української мови. Не ставимо за мету аналізувати зміст і форму подання лінгвістичних відомостей у цих навчальних книгах. Зосередимося на питанні, а яку ще інформацію отримують школярі з підручника з української мови, зокрема, як у ньому репрезентовано історію.

Осмилення історії лежить в основі розуміння ролі мови як універсуму, що об'єднує всі сфери буття людини і реально скеровує життєтворчі процеси, забезпечуючи виховання мовної особистості, здатної до індивідуальної мовотворчості і вільного самовираження у різних галузях людської діяльності.

Розглянемо у контексті оголошеної проблеми підручники з української мови для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів таких авторських колективів: Олександри Глазової та Юрія Кузнецова; Світлани Єрмоленко та Вікторії Сичової; Марії Пентилюк, Ірини Гайдасенко, Антоніни Ляшкевич та Сергія Омельчука. Всі три навчальні книги рекомендовані Міністерством освіти і науки України. Як вияв фактичного матеріалу фіксуємо лише тексти історичної тематики, не залежно від обсягу, але з вираженими ознаками тексту. Відомості з історії розглядаємо в широкому значенні не лише як власне історичну інформацію (події, постаті, епохи), а й беремо до уваги факти з історії культури, літератури, мови, мистецтва та ін.

Основне завдання освіти — формування й розвиток мисленнєвих і креативних здібностей — спрямоване на актуалізацію потреби пізнання й саморозвитку впродовж усього життя. Отже, мета школи загалом і підручника зокрема — вчити думати.

У всіх аналізованих підручниках реалізовано текстоцентричний підхід. Відомості з історії виявлено у текстах вправ: у підручнику О. Глазової, Ю. Кузнецова загалом 15 текстів історичної тематики; у С. Єрмоленко, В. Сичової — 30; підручник за редакцією М. Пентилюк репрезентує 42 такі тексти. Домінує інформація з історії культури України, власне історична та з історії мови.

Тексти різні за обсягом залежно від передбаченого для них дидактичного навантаження, проте варто наголосити на значній інформаційній потужності саме коротких (3-4 речення) текстів, оскільки це підручники для учнів 5 класу, а дітям цього віку ще складно тривалий час концентрувати увагу. Методично вдалими, на нашу думку, є вправи, що містять стислі відомості з історії українських міст, у підручнику С. Єрмоленко, В. Сичової, наприклад, один із текстів: *На правому березі Десни розкинулося стародавнє місто Чернігів. Засноване воно у сьомому столітті. Чернігівці та гості міста милуються його Спаським, Борисоглібським соборами, Іллінською і П'ятницькою церквами. Учні, закріплюючи навички із синтаксису, отримують інформацію про Київ, Чернігів, Житомир,*

Львів, Одесу, Тернопіль, Харків. Історію Алупкинського палацу та парку «Софіївка» в Умані діти матимуть змогу відкрити для себе у розділі «Лексикологія».

Виокремлюються наскрізні історичні теми у межах усього змістового наповнення вправ підручника (наприклад, історія українських народних звичаїв і традицій у підручнику за редакцією М. Пентиліук), а також репрезентовані під час вивчення окремої лінгвістичної теми: «Чергування приголосних у коренях слів» з текстами вправ з історії вишивки; «Походження (етимологія) слова» з текстами вправ про історію герба в О. Глазової, Ю. Кузнецова; «Ознайомлення з найуживанішими вставними словами. Відокремлення вставних слів» з текстами вправ про історію державних символів України; «Склад. Наголос. Основні правила переносу» з текстами вправ з історії книг у С. Єрмоленко, В. Сичової.

Лінгводидакти зауважують: якщо у підручнику переважають тексти однієї тематики, то це викликає небажаний ефект — швидко втому від одноманітності вражень, згасання зацікавленості, негативний емоційний фон. Однак використання об'єднаних однією темою (у нашому випадку — історичною) різностильових та різножанрових текстів, що належать різним авторам або репрезентують різні джерела, навпаки, поживляє пізнавальну діяльність учнів у здобутті лінгвістичних знань. Варіативний характер пізнавальних дій, посилений дидактичним потенціалом конкретного тексту, сприяє формуванню в українського школяра не лише уміння свідомого користування мовними ресурсами та індивідуальної мовотворчості, а й цілісного уявлення про Україну. Україноцентричність у змістовій структурі текстів підручників з української мови, орієнтована на вимоги соціокультурної лінії мовної освіти, українознавчого спрямування змісту усіх навчальних дисциплін, має на меті забезпечення комунікативної компетентності учнів у сучасному інформаційному просторі.

На жаль, в усіх аналізованих навчальних книгах обділені увагою історичні постаті (за винятком Богдана Хмельницького). Хоча яскраві історичні замальовки про долю видатних українців (дібрані з урахуванням вікових особливостей учнів) можуть прислужитися вчителю і з метою

посилення мотивації вивчення мови. Адже відомо багато мотиваційно забарвлених щодо володіння мовами прикладів з різних епох української історії.

Історичний контент — це сегмент українознавчого змісту підручників з української мови, оскільки формує цілісне уявлення про Україну та світове українство. Тексти історичного контенту мають інтегративний характер і відображають міжпредметні зв'язки. Вони конкретизують зміст навчальної програми, є потужними носіями навчальної інформації. Ілюстрації забезпечують наочну опору мислення, посилюють пізнавальний, естетичний, емоційний та інші аспекти впливу навчального матеріалу на реципієнта.

Системні явища мови в аналізованих підручниках вивчаються на прикладі текстів, у яких міститься інформація про досягнення українців у світі науки, освіти, культури, класичного і сучасного мистецтва, спорту. Уявлення формується під впливом безпосереднього сприймання предметів, інформації про них, але обов'язково містить емоційну доміную, виражає ставлення особистості до названих реалій.

Кожний авторський колектив підручника по-різному уявляє результат своєї праці — навчальну книгу з української мови. Є обов'язкові константи: вимоги чинного державного стандарту, навчальної програми, інших освітніх документів. Та, безумовно, у тому, яким буде підручник, вирішальна роль належить науковим пріоритетам, методичному та мистецькому досвіду авторів, злагоженій праці і взаєморозумінню художників, редакторів, друкарів щодо втілення концепції видання. Використовувати чи ні (і якою мірою) дидактичний потенціал відомостей з історії під час вивчення лінгвістичних явищ — методичний вибір авторського колективу підручника. Не викликає сумнівів, що це доцільний і вдячний матеріал у формуванні привабливих образів Батьківщини, позитивних емоційних домінант у світосприйманні дітей, мотивації до самопізнання і самовдосконалення. Але за підсумками апробації нового покоління підручників з української мови із залученням дидактичного досвіду підручникотворців-істориків мають бути вироблені критерії відбору та методичні рекомендації щодо

використання історичного контенту у навчальній літературі з української мови.

І мовознавці, і лінгводидакти часто апелюють до загально-відомого твердження: через мову у людини формується уявлення про світ. І через підручник з мови також.